

LLENGUA I LITERATURA AL PAÍS VALENCIA EN EL PRIMER TERÇ DEL SEGLE XIX

Joan FUSTER

«En Valencia no se había llegado a perder el lenguaje antiguo como lengua escrita, y hasta cierto punto literaria, pero había perdido toda cultura, y sólo se empleaba de un modo chocarrero en asuntos vulgares, con carácter festivo. En el siglo pasado ya tenía este carácter lo que se escribía en valenciano, y los antiguos autores eran generalmente desconocidos. En el primer tercio del presente siglo no conozco ninguna persona de algún viso o regular ilustración que haya escrito en valenciano.» Aquestes paraules de Teodor Llorente a Joaquim Rubió i Ors (carta del 22 de gener del 1877) responen a la convicció unànime dels renaixentistes valencians, que tendien a fixar l'origen del procés local de recuperació lingüístico-literària en la figura de Tomàs Villarroya (1812-1856), «*nuestro Aribau*».¹ Posteriorment, crítics i erudits s'han limitat a repetir les afirmacions de Llorente. L'alternativa d'interpretació que podien suggerir *Los fills de la Morta-Viva* (1883) de Constantí Llobart no resultava ni explícita ni vàlida.² Una important reticència a tenir en compte, la trobem ja en la *Literatura catalana* de Jordi Rubió i Balaguer,³ i els estudis recents de Manuel Sanchis Guarner⁴ i Joseph Gulsoy⁵ hi han aportat notícies i punts de vista que ajuden a revisar el problema. Les presents notes aspiren a contribuir a una clarificació més perfilada. El judici de Llorente demana algunes matisacions,

¹ Teodor LLORENTE I FALCÓ, *Mistral i Llorente* (València 1932), ps. 70-71.

² Constantí LLOBART, *Los fills de la Morta-Viva* (València 1883).

³ *Historia General de las Literaturas Hispánicas* (dirigida per Guillem DÍAZ-PLAJA), v (Barcelona 1958), p. 231. Les objeccions que m'hi adreçava el doctor Rubió m'obliguen a reconsiderar ací algunes apreciacions de la meua *Antologia de la Poesia Valenciana* (Barcelona 1956), ps. 28-29.

⁴ *Els valencians i la llengua autòctona durant els segles XVI, XVII i XVIII* (València 1963), i *La Renaixença al País Valencià* (València 1968).

⁵ *La lexicografia valenciana*, a «*Revista Valenciana de Filologia*», VI (1959-1962), ps. 109-141; *Algunes cartes filològiques de M. J. Sanelo*, *ibid.*, VII (1963-1966), ps. 101-138.

que potser conduïrien a replantejar la qüestió dels «precedents de la Renaixença» al País Valencià. En tot cas, l'episodi a examinar, dins la seva modèstia, té un interès indiscutible. La forçada precipitació amb què redacta aquest paper no em permet d'aproximar-m'hi a fons ni amb detall, però crec que puc aduir unes quantes precisions útils.⁶

* * *

Tenia raó Llorente quan subratllava que el català «*había perdido toda cultura*» entre els valencians, quant als usos diguem-ne literaris. Bastaria per certificar-ho una recapitulació de la bibliografia autòctona del XVIII i les informacions de què disposem sobre la primeria del XIX. «*El no cultivarse un idioma para algunas producciones en verso o en prosa, no es prueba de que no es capaz de admitir y poder expresar cualquiera sentimientos*», diu Baptista Escorigüela el 1799; «*si hubiera algunos sabios que fueran afectos a este nuestro valenciano, no tendría el descrédito que le han adquirido los compositores asonantados*».⁷ Per «*compositores asonantados*» cal entendre els autors de romanços i col·loquis, i el mateix Escorigüela, paradoxalment, n'era un. Al llarg del Setcents, la producció rimada per al consum popular, de temes circumstancials i to humorístic, havia estat copiosa i permanent: fou —convé denunciar-ho, ni que sigui de passada— un instrument eficaç d'adoctrinament ideològic, a través del qual les masses aprengueren la fidelitat borbònica i el patriotisme espanyol.⁸ Tot i que la nova burgesia que desplaçava la ja decaiguda aristocràcia tradicional mantenia el català com a llengua familiar, acceptà, prolongà i fins i tot consolidà la castellanització cultural precedent. El curiós «castellanisme anticastellà» de Gregori Maians i Siscar representa la contradictòria situació lingüístico-social de la seva classe en termes ben instructius.⁹ La «cultura» havia de fer-se en castellà, si no en llatí: per al poble, el vernacle

⁶ Les presents notes constituïren una «comunicació» al Congrés Internacional de Sòcio-lingüística, celebrat a Toronto el 1974.

⁷ Citat per Josep RIBELLES COMÍN, *Bibliografía de la Lengua Valenciana*, III (Madrid 1939), p. 277.

⁸ Marià AGUILÓ, *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860* (Madrid 1923), ps. 623 i ss., dona una llarga sèrie de «col·loquis» i de «raonaments» publicats a València a partir del 1784, la majoria dels quals tenen com a tema la celebració de festes locals relacionades amb la dinastia regnant —naixements de prínceps, proclamació de Carles IV, visites d'aquests personatges a la ciutat, etc.—, i no cal dir que n'hi van haver molts més dels que el bibliògraf pogué controlar. «*No es fácil inventariar el crecido número de folletos y hojas sueltas escritos en lengua del país que se publicaron en Valencia en 1802 al preparar las fiestas para recibir dignamente la visita de la Real Familia y en agradecimiento de su llegada y permanencia*», observa AGUILÓ, *op. cit.*, ps. 627-628. Hem de tenir en compte que només arribaren a editar-se les peces de més èxit popular: la resta, que degué ser una massa impressionant, de circulació manuscrita i/o recitada per cecs i «col·loquiers» professionals, és fàcil d'imaginar.

⁹ Antonio MESTRE, *Historia, fueros y actitudes políticas. Mayans y la historiografía del XVIII* (València 1970), ps. 272-293. L'anticastellanisme de Maians té, de vegades, formulacions abruptes: «*Los castellanos quieren quitarnos aun la memoria de nuestra antigua libertad: gente enemiga de todo el género humano*» (*ibid.*, p. 292).

esdevenia una via de penetració a preservar i, de vegades, a fomentar, al marge precisament de la «cultura». Les possibilitats literàries del català, en un tal context, eren més aviat miserables. No del tot, però. I aquí s'imposa la rectificació a Llorente. Les frases d'Escorigüela transcrites revelen una actitud de reacció. Certament, Escorigüela no era un «burgès»: un obrer tipògraf, i prou.¹⁰ D'ell coneixem una *Cançó* a sant Vicent Ferrer i una versió del *Stabat Mater*, publicades al «Correo de Valencia» (1798, 1799), redactades amb una dignitat de lèxic i amb una ambició lírica ben estimables.¹¹ No degueren ser les úniques temptatives d'Escorigüela en aquest nivell, ni Escorigüela l'únic a practicar-lo. Però això és una simple conjectura: no en conservem rastres segurs, ni impresos ni manuscrits.¹² Fins arribar als poemes de Villarroya (1841-1843), el buit continua sent irrefragable. Si podem pensar que hi hagué alguna cosa és a base d'induccions tangencials. Així, la que ens proporciona el fet que Vicent Salvà —l'autor de la sèrie de famoses *Gramáticas* castellanés, polític, editor i gran comerciant de llibres— escrivís el 1831 un poema en català per a l'àlbum d'una senyoreta Beltran de Lis:¹³ en els tràmits mundans de la burgesia liberal, el català no deixava de tenir un lloc, per petit que fos. L'índici queda apuntat.

* * *

La inhibició quant a l'escriptura original —la «creació literària», si es vol—, visible, no ho és tot, tanmateix. Quan Llorente deia que «*los autores antiguos eran generalmente desconocidos*», s'enganyava. Bé: l'adverbi «*generalmente*» es presta a accepcions molt elàstiques. Sigui com sigui, l'afecció pels clàssics hi era, i Llorente no podia ignorar-la. En resumiré unes quantes evidències:

a) Com una inèrcia del XVIII, i el XVIII mateix, Llorente hauria d'haver valorat oportunament la fascinació que pels clàssics sentiren els «il·lustrats» (Maians) i els «semianalfabets» (Ros, Galiana), i particularment, els homes situats entre els uns i els altres, com el cronista Agustí Sales. Maians i Siscar només pensava en el valor arqueològic —filològic-històric— dels llibres vells, però gràcies a la seva perseverança s'han salvat peces memorables de la literatura catalana antiga. Carles Ros reimprimeix *l'Espill*

¹⁰ Les úniques notícies de què disposem sobre Escorigüela són les que recull LOMBART, *op. cit.*, p. 147: «Naixqué en València en 1753, parròquia de Sant Joan, se dedicà a l'art de la empremta en la d'en Agostí Laborda, en ella estigué fins que caigué soldat en 1771; obtinguda sa llicència, tornà a la mateixa empremta a on eixercia aquesta professió ab molt bon crèdit i aplicació, empleant los ratos desocupats en llegir i compòndre moltes poesies, fins que l'alcançà la mort, que fón de hidropesia, en 25 de joliol de 1817».

¹¹ Les reproduceix RIBELLES COMÍN, *loc. cit.*, ps. 275 i ss.

¹² AGUILÓ, *Catálogo*, p. 628; ressenya una altra «cançó», titulada *L'alegria de València* i relacionada amb la visita reial del 1802, que sembla respondre al mateix estil i la mateixa preocupació lingüística dels poemes esmentats d'Escorigüela. És, però, l'única mostra que n'he sabut trobar. És probable que una exploració a fons dels periòdics de l'època en revelés alguna altra. *L'alegria de València* fou publicada, anònima i sense peu d'empremta, en dos fulls en 4t.

¹³ VICENT SALVÀ, *Una hoja de álbum... de 1831*, a «Almanaque de "Las Provincias"», LX (1940), ps. 311-315.

(1735) de Jaume Roig, i Lluís Galiana, el 1763, formula un projecte d'edicions de clàssics que abraçava el mercat del Principat i de les Illes. Podríem afegir-hi les reimpressions patrocinades pel canonge Teodor Tomàs: el *Verger* de Miquel Pérez, estampat de nou, a Barcelona, el 1732, i la *Vida de santa Caterina de Sena*, a València, el 1736, i que el Sant Ofici va treure de la circulació. Són uns quants antecedents a retenir.¹⁴

b) De Baptista Escorigüela (1753-1817) ens diu Just Pastor Fuster: «*Otra de las curiosidades de este autor fue la de recoger los escritos en lengua valenciana. En efecto, tenía en su poder un tomo que fue de José Soriano...*»¹⁵ Sembla que es tractava d'una col·lecció de goigs i d'alguns altres escrits d'escassa entitat literària. Però degué haver-hi més. Relacionat també amb Josep Soriano —personatge inconegut— apareix Manuel Joaquim Sanelo (1760-1827), i amb Sanelo ja ens situem en un pla gairebé tècnic: seu és el primer intent d'un «diccionari d'autoritats» de la llengua catalana.¹⁶ Per al seu treball lexicogràfic, Sanelo hagué de manejar els escriptors medievals (Jaume Roig, Ausiàs March, Miquel Pérez, Bernat Fenollar, etc.). Entorn del 1800, Soriano i Sanelo projectaven l'edició de la *Contemplació de la missa*, opuscle atribuït a sant Vicent Ferrer. La iniciativa no arribà a realitzar-se en aquell moment. La *Contemplació* és finalment publicada el 1855, i sorprèn que Llorente ni la recordi: no podia passar-li inadvertida. Aquest tiratge tenia una pretensió merament literària,

¹⁴ No entro en el detall d'aquestes dades, i d'alguna altra més susceptible de ser-hi aportada, perquè excedeixen els límits cronològics que m'he assenyalat en aquests punts. Però el 1764, Maians arribava a escriure: «*Después de la aprobación del P. Galiana y mía [al Diccionario valenciano-castellano de Carles Ros], a tropas buscan en las librerías libros valencianos*». Segurament exagerava. Per avaluar com cal la importància de les edicions noves, així com del mercat de llibres antics, seria imprescindible tenir a la vista informacions molt concretes, ara com ara difícils d'aconseguir. En el mateix lloc d'on he extret les anteriors paraules de Maians (MESTRE, *op. cit.*, p. 279), l'erudit d'Oliva explica el destí de la reimpressió que Teodor Tomàs va fer el 1736 de la *Vida de santa Caterina de Sena* (1511) traduïda per Vesac (cf. RIBELLES COMÍN, *Bibliografía de la Lengua Valenciana*, II (Madrid 1929), ps. 593-605: «*Habiéndola éste [= Teodor Tomàs] cedido a las monjas, la priora vendió toda la impresión a Juan Bautista Bertran, y éste la cedió para cohetes por requerirlo el papel*». Una altra versió del fet, no menys desconsoladora, ve donada per una nota manuscrita de l'exemplar conservat a la Biblioteca Universitària de València (citada per RIBELLES, *ibid.*, p. 605): «*Murió el canónigo Teodoro Tomás, que costé y añadió esta obra, el día 18 de setiembre de 1748. No se sabe por qué motivo, el Santo Tribunal de la Inquisición de Valencia, después de la muerte del canónigo, recogió toda la impresión de esta Vida y del librito Verger de Maria, que una y otra obra había costado, y siendo cierto que ni en edicto ni en el Expurgatorio moderno está privada, no se pueden hallar ejemplares, privando a los curiosos y amantes de la lengua valenciana de este tesoro. Por lo que se debe apreciar más este ejemplar. Y más, habiendo parado toda la impresión en poder de un secretario del Santo Oficio, un criado suyo que trataba en libros vendió al peso toda la impresión, y sólo quedaron hasta unos doce ejemplares, que yo antes separé para mi uso y regalar a otros, por haber corrido en el inventario de la librería como beneficiado que era de San Juan del Hospital, a quien el canónigo dejó toda su hacienda*». Firma la nota mossèn Francesc Pasqual Chiva. En qualsevol cas, l'esforç editorial de Teodor Tomàs quedà reduït pràcticament a no res.

¹⁵ *Biblioteca Valenciana*, II (València 1830), p. 403.

¹⁶ Joseph GULSOY, *El Diccionario valenciano-castellano de Manuel Joaquín Sanelo. Edición, estudio de fuentes y lexicología* (Castelló de la Plana 1974).

i fou promogut per Estanislau de Kostka Vayo (1804-1864): duia una carta-pròleg del ja difunt Sanelo i l'apèndix d'unes cartes de fra Ferrer.¹⁷ Si lliguem la pretensió literària d'Escorigüela amb la iniciativa erudita de Sanelo —tots dos relacionables per algun altre cantó—, la dada no resulta desdenyable.

c) Hem d'evocar també el canonge Onofre Soler, rector de la Universitat de València des del 1813, i mort el 1835 o una mica abans.¹⁸ Fou —com també el seu contemporani Francesc Xavier Borrull (1745-1837)— un àvid col·leccionista d'obres catalanes clàssiques, fins a l'èxtrem de fer-se'n traure còpies manuscrites quan no podia obtenir l'imprès original.¹⁹ A costes seves, el 1827, Soler féu reeditar l'*Espill de ben viure* de Jaume Montanyés, sobre la prínceps del 1559.²⁰ Tant Soler com Borrull van cedir a la Biblioteca de la Universitat totes o la millor part de les seves «llibreries». Pels mateixos anys —o sigui els subsegüents a l'incendi d'aquella biblioteca, durant el setge de València per les tropes napoleòniques—, els donatius i els llegats de llibres a la Universitat demostren clarament com s'havia mantingut la memòria dels escriptors antics entre el sector intel·lectual de la ciutat.²¹

d) La tradició bibliogràfica del XVIII (Cerdà i Rico, Ximeno) és continuada per Just Pastor Fuster (1761-1835), amb la seva *Biblioteca Valenciana* (1827-1830), on inclou mostres abundants de poesia del XV i del XVI. En una altra línia, ben diferent, hauríem de referirnos a Vicent Salvà i Pérez (1787-1851), les fitxes del qual, inserides al *Catálogo* publicat pel seu fill Pere (1872), manifesten una certa familiaritat amb els vells textos «llemosins». Ja he esmentat Salvà com a poeta ocasional en català. També són de recordar els volums del *Viaje literario a las iglesias de España* (1803-1806) que Jaume Villanueva (1765-1824) dedicà a les diòcesis valencianes, rics en dades i en textos reproduïts, i *De la lección de la Sagrada Escritura en lengua vulgar* (1791) de Joaquim Llorenç Villanueva (1757-1837), així mateix notable pel que fa a la matèria que aborda. Joaquim Llorenç Villanueva, el 1828, durant el seu exili a Anglaterra, proposa a la Societat Bibli-

¹⁷ Sobre tot això, vegeu AGUILÓ, *Catálogo*, ps. 95-99. La carta a Josep Soriano, que figura com a pròleg de l'edició del 1855, apareix firmada, segons la referència d'Aguiló, per «Manuel Joachim Sancho». Aquest «Sancho» sigui errada de Vayo o d'Aguiló, és evidentment «Sanelo»: no he tingut l'oportunitat de comprovar quin dels dos, l'editor o el bibliògraf, va cometre la pifia, però en tots dos casos ja és significativa. Vayo publica el llibret el 1855, i Aguiló en redactà la fitxa entorn del 1860, probablement: això vol dir que, aleshores, el nom de Sanelo havia deixat de tenir cap sentit per als mateixos interessats en el passat lingüístico-literari del país.

¹⁸ Ferran LLORCA, *La Biblioteca Universitaria de Valencia* (València, s. d.), p. 123.

¹⁹ N'hi ha notícies esparses, i relativament abundants, en Marcelino GUTIÉRREZ DEL CAÑO, *Catálogo de los manuscritos existentes en la Biblioteca Universitaria de Valencia* (València 1913).

²⁰ AGUILÓ, *Catálogo*, ps. 232-233.

²¹ LLORCA, *op. cit.*, ps. 123 ss.

ca de Londres encarregar-se de la traducció catalana del Nou Testament, que començà i no degué acabar.²²

e) Crec que encara valdria la pena de mencionar el fet que el «Diario de Valencia» publicqués en les seves pàgines les *Trobes* del pseudo-Febrer (1719-1795),²³ com també la circulació clandestina de manuscrits de *La infanta Tellina*, comèdia discretament obscena, atribuïda a fra Francesc Mulet (1624-1675), tan famosa aleshores i després.²⁴

Tot això, i alguna cosa més que tal vegada podria sumar-s'hi, fa veure que, en definitiva, la presència dels «clàssics» no deixava de ser apreciable entre les minories cultivades del País Valencià, al pas del XVIII al XIX. Podem observar que no es tracta sempre d'una atenció gratuïta. Historià, sí, que ho era. Però les seves implicacions possibles —des del diccionari de Sanelo a la versió bíblica de Villanueva— s'oferien amb el perfil d'un rendiment meritori. Van frustrar-se, ja ho sabem. La noció d'una tradició literària pròpia, que calia rescatar de l'oblit i de la desídia, hi té una plataforma documental seriosa, i una gent que, poc o molt, en percep les virtualitats. Que Llorente, unes dècades més tard, no hi veies un conat preparatori —uns «precursors» nutrics— és la qüestió a esbrinar.

* * *

Un altre aspecte fóra el de les actituds teòriques —qualifiquem-les així— respecte a la llengua: concretament, respecte als recursos expressius que brindava el català a un hipotètic escriptor. Terriblement «hipotètic», aï!, aquest escriptor no apareix enlloc. De tota manera, una vaga polèmica s'hi centrava. Ho mirarem de prop.

En debilitar-se la continuïtat de l'escriptura en català —ben entrat el XVI—, un escrúpol s'estableix entre els valencians que se'n preocupen. La llengua dels autors medievals resultava inviable com a «mòdul»: tothom convenia que aquella era «una altra llengua», un mític «llemosí», il·lustre, però ja diferent del «valencià» col·loquial. També tothom tenia la sensació que aquest «valencià» immediat no era exactament la fórmula idiomàtica que calia. En el segle XVII, només alguns curials —la dinastia dels Ortí, per exemple— sabien a què atènyer-se: per professió havien d'escriure en català, i en un català digne, i procuraren buscar-se solucions. Ells no feien

²² Sobre la peripècia de la traducció del Nou Testament vegeu Enric JARDÍ, *Antoni Puigblanch. Els precedents de la Renaixença* (Barcelona 1960), ps. 195-208. No caldrà subratllar que la majoria del text exhumats o estudiats en les obres esmentades eren de caràcter piadós o eclesiàstic, i per això mateix, potser, tenien un interès molt relatiu per a uns possibles lectors curiosos ja influïts per la ideologia liberal. Pere SALVÀ, *op. cit.*, II, p. 321, comenta així la *Biblioteca Valenciana*: «Es lástima haberse publicado este libro en tiempo tan aciago como fueron los años 1827 a 1830, y que el protector y casi colaborador de Fuster, don Francisco Javier Borrull, tuviera tan abominables ideas políticas y tan rancias preocupaciones religiosas, pues a no haber mediado estas circunstancias, quizás nos hubiera dado su autor mayor número de muestras de la poesía profana valenciana, economizando algo las producciones de la ascética.»

²³ Hagueren de ser abundants les còpies manuscrites de les *Trobes* que circularen durant el segle XVIII, a jutjar pels molts exemplars de què tenim notícia.

²⁴ Sobre aquesta obra del pare Mulet, vegeu *supra*, p. 23, nota 38.

literatura. Buròcrates, només escrivien actes, informes, cartes, i de tard en tard, alguns versos, alguna «dedicatòria» de llibres de festes; podien sortir-se'n sense dificultats. Tampoc no aspirava a «literat» el ciutadà subaltern (Joan Porcar, Joaquim Ayerdi ,etc.) que redactava dietaris, i es deixava endur per la inèrcia incontrolada del llenguatge quotidià: la prosa dels dietaristes acostuma a ser sintàcticament demencial, pobra de vocabulari i molt acastellanada. No existia, de fet, un «model» d'idioma equivalent al que tenien el castellà, el francès o l'italià. Com que el propòsit era o havia de ser «culte», el fantasma de la tradició s'hi insinuava: el d'una tradició interrompuda, de més a més.²⁵ El 1640, Marc Antoni Ortí ja defineix d'alguna manera aquesta perplexitat: desterrar «les veus antigues», és a dir, els arcaïsmes, sense per això abandonar la puresa autèntica de la llengua. «Lo mateix seria, parlant en valencià, dir *llur, jatsia, celleshores* i altres vocables antics, que si, parlant en castellà, diguéssim *maguer, yantar, fincar de hinojos*, i altres». Tinguem present, encara, que, en el XVII, el castellà —punt de comparació inevitable— experimentava les innovacions lèxiques del culteranisme. Ortí enyora per la seva llengua «lo adorno que a la de Castella li comunica la llatina». Ortí, que no tenia ni idea d'un Roís de Corella, pensa només a «desllemosinitzar» el valencià: expurgar-lo de mot decaiguts.²⁶

No disposem de tants testimonis escrits que puguin servir-nos a reconstruir la posteritat d'aquesta proposició. D'alguna manera, hagué d'haver-hi una certa resistència a admetre-la, perquè la trobem insistida. No em refereixo ara a casos com el de Marc Antoni d'Orellana (1731-1813) que, de la dissidència del «llemosí» ancestral, volia extraure arguments a favor d'un «valencià» separat i distint del «llemosí», naturalment, i, sobretot, del «català».²⁷ Penso en les objeccions d'una altra font, més ambigua potser, però també més raonable: la dels pocs individus que es veien obligats a «escriure» en català algun paper de projecció pública i relativament literari. Són els capellans i els frares que, un cop a l'any, predicaven en la celebració litúrgica de sant Vicent Ferrer.

Dos d'aquests sermons, que arribaren a editar-se recullen —en breus planes de pròleg, altrament redactades en castellà— la inquietud dels peroradors. Un, del 1804, explica el panorama: «*Unos llenan los sermones de Vicente de expresiones bajas y refranes insipidos e impertinentes, que excitan la risa del vulgo ignorante; pero se merecen la justa censura de los oyentes sabios y eruditos. Otros se fatigan en hablar un lenguaje anti-*

²⁵ Respecte a això, vegeu *supra*, ps. 126-129, unes observacions que ajudaran a perfilar el problema.

²⁶ *Ibid.* La citació és extreta de RIBELLES COMÍN, *Bibliografía*, III, p. 109.

²⁷ RIBELLES COMÍN, *Bibliografía*, III, ps. 410 i 418. Vegeu també, *ibid.*, p. 412, una altra manifestació d'interès pels llibres antics (carta en vers de Marc Antoni d'Orellana a l'ex-jesuïta Lassala, 1782): «Vent-vos io molt inclinat / a llegir alguns poetes / llemosins o valencians, / he-hi fet vives diligències / per tota aquesta ciutat [= València], / demprés que també els busquí / per a mi, i no els he trobat. / Tan sols tinc a Jaume Roig, / del que em desapropi ja...».

guo y desusado, y por lo mismo, muy poco o nada ya entendido...»²⁸ El presentat Manuel Martín (1736-1810) descarta el sermó-colloqui, populatxer i divertit, que no devia ser inusual en les festes vicentines; ²⁹ reprova igualment l'altre extrem, el del «llemosinisme» emfàtic i inintelligible. «Si no quieres que te se entienda, ¿por qué quieres hablar?», allega. «Deberian advertir que, así como la lengua latina se enriqueció con la griega por los maestros más hábiles y famosos de su Siglo de Oro, y la castellana con la latina, griega y árabe, así la valenciana, después de la unión de las Coronas de Aragón y Castilla, se ha visto precisada a tomar voces y aun frases de la castellana; especialmente en la capital del reino, en donde se enseñan las primeras letras, y se tratan y escriben los asuntos más graves, tanto religiosos como civiles, en lengua castellana.» L'altre sermó, proferit el 1820 per Joaquim Centelles i Núñez, reitera gairebé literalment les paraules de Martín. «Si en el día oyésemos o leyésemos las palabras lemosinas males-truc, lledesme, desvalisador, foll, bomià, malfeitor, bandeig, de sòbtens, apenas se hallaría quien las entendiese», agrega Centelles. Centelles cita Martín, i fins i tot remarca que en el sermó d'aquest, escrit «como se hablaba entonces», surten encara «las voces ab, escollida y otras palabras, que en el día no están en uso».³⁰

²⁸ Manuel MARTÍN, *València engrandida i cèlebre en tot lo món per sant Vicent* (València 1804). La bibliografia d'aquest sermó és una mica confusa. LLOMBART, *Los fills de la Morta-Viva*, p. 144, en data una edició el 1784; RIBELLES COMÍN, *Bibliografía III*, p. 396, repeteix la notícia, i dona com a reimpressió la del 1804. Crec que ni Llobart ni Ribelles no van veure cap exemplar del 1784. El que tinc a la vista, i meu, no deixa lloc a dubtes, «sermó de sant Vicent Ferrer, que en la festa que li fan los xics del seu carrer, en la iglesia del Convent del gloriós pare sant Agustí, dia 2 de Pascua de l'Espirit Sant, predicà en el present any de 1804...». Fa de mal acceptar que en fos una segona edició amb data fraudulenta. Les citacions que addueixo pertanyen a les dues pàgines preliminars, sense numerar, d'«advertencia al que leyere».

²⁹ Inocencio RUIZ LASALA, *D. Benito Monfort y su oficina tipográfica (1757-1852)* (Saragossa 1974), p. 35, consigna un paper de fra Antoni Andrés, *A los predicadores, para que en los sermones de san Vicente Ferrer, aunque se prediquen en lengua valenciana, no se introduzcan expresiones de gracejo*, que podria datarse del 1768. No l'he pogut veure. El títol és ben explícit, tanmateix, i això de l'« *aunque se prediquen en lengua valenciana*» té un valor indicatiu considerable pel que fa al *status* de l'idioma local en els usos de l'oratória sagrada de l'època. Un altre punt curiós, que no és ara el moment de tocar, fóra el de la «folklorització» de la figura de Vicent Ferrer, promoguda pels clergues des de les trones, a base de desorbitar pintorescament la tradició taumatúrgica —ja pintoresca de si— del sant i, encara, a partir de la idea que el predicador medieval solia abusar dels recursos còmics en les seves perorates. Un estudi i una explicació d'aquestes tergiversacions, així com de les altres, no menys escandaloses, d'ordre polític —amb el Compromís de Casp pel mig resulten gairebé urgents. Tot i que la dimensió «mítica» de fra Ferrer, al País Valencià, ha quedat molt erosionada pels canvis generals de la societat en els últims trenta o quaranta anys, el fenomen ha tingut una certa transcendència «ideològica», i convindria analitzar-lo. No hem d'oblidar, de més a més, que sant Vicent Ferrer ha estat sistemàticament alludit en els «elogis» de la «llengua valenciana», perquè, segons ja certificaven els seus contemporanis en les actes de canonització, sempre predicava en català i era entès per tothom i allà on fos, Itàlia o França, Galícia o Occitània, Castella o Bretanya. Per aquest cantó, la cosa tenia unes implicacions més aviat hipòcrites.

³⁰ Joaquim CENTELLES I NÚÑEZ, *Sermó que en la solemne festa que fan en l'església parroquial de Sant Esteve [...] els dotze senyors notaris administradors de la pila aon fonc batejat sant Vicent Ferrer* (València 1824), ps. 3-4 i 25. Aquest sermó va ser predicat el 1820. Quan Centelles cita Martín fa constar precisament

D'Ortí a Martín, el salt és enorme. Ortí considerava el seu valencià com un idioma «comparable» al castellà; Martín ja el situa en una dependència total, assumida com a irreversible. Per a «modernitzar» el lèxic, Ortí sol·licita els beneficis del llatí; en el concepte de Martín, «modernitzar» és «castellanitzar». Centelles no fa sinó accentuar la direcció de Martín. No ens aturarem ara a sospesar les solucions concretes que hi trobem. Interessa únicament remarcar —a part el progrés de la deterioració de la consciència idiomàtica— la sostinguda repulsa del «llemosinisme». El qual, doncs, hi tenia els seus defensors. És el cas de Manuel Joaquim Sanelo.

Només he pogut reportar la manifestació de dos «antillemosinistes», i una sola de «llemosinista» important ens és coneguda: tot plegat, ben poca cosa, i sense esperances d'augmentar-la. No desorbito, però, el plantejament. Estem parlant d'una situació estranya, en la qual la manca de transcendència escrita —impresos o no— constitueix un primer factor decisiu, sens dubte. De tota manera, la disputa no solament queda reflectida en aquestes minses explicacions, sinó que també ens arriba veritablement per conductes laterals. Un anònim corresponsal del «Diario de Valencia» (1802-1803) dóna a entendre quin era el clima de les converses en determinades esferes de la ciutat: «la necessitat de raonar ab uns i altres, l'oïr que no es pot excusar, lo llegir alcun paper o llibre en valencià, i altres conferències sobre el llemosí, m'han aficionat a ell, i desitge es conservara purament», diu. «*Sostener y perpetuar el lenguaje que nos caracteriza*» és la seva invitació. Posem-hi les opinions contràries, i posem-hi especialment les vacil·lacions i els dubtes a què es veien abocats els simpatitzants del vernacle, i ens farem una idea de la incidència del tema. No hem d'exagerar-ne la projecció, però tampoc minimitzar-la.³¹

L'alludit corresponsal del «Diario» —que signa amb la inicial E.— i Manuel Joaquim Sanelo intercanvien unes quantes cartes damunt les pàgines d'aquesta publicació. Deixarem de costat els problemes —d'ortografia, de vocabulari— que discuteixen. Convé destacar, tanmateix, que es tracta de l'única ocasió que Sanelo té, segons sembla, de fer conèixer la seva posició davant l'idioma. El seu diccionari no passà d'un bloc d'apunts, sense elaborar del tot; l'edició de sant Vicent Ferrer no arribà a realitzar-se; el seu *Silabario de voces lemosinas y plan de enseñanza de este idioma*, que el 1805 presenta a la Societat Econòmica dels Amics del País, no va obtenir-ne cap assistència.³² A través de les cartes del «Diario», el públic pogué valorar la seva proposició: era la del «llemosinisme» exacerbada. No han de sorprendre'ns la recelosa crítica de Martín i Centelles: Sanelo era capaç d'emprar vocables més abruptament insòlits que els repudiats pels eclesiàstics, i pretenia conferir-los una nova vigència.

que la perorata d'aquest mossèn és del 1804 (cf. *supra*, nota 28). Centelles arriba a advertir: «Tribunos: *es nombre propio, no hay equivalente en valenciano; en tal caso debería decirse tribuns, que no está en uso*». De tota manera, algun escriptor lingüístic devia covar l'orador, ja que, en un moment, se li escapa —queixant-se de la invasió de castellanismes «*con menoscabo de la lengua valenciana*»— aquesta exclamació: «*¡Que no haya un imitador de don Carlos Ros para continuar su diccionario!*» (*ibíd.*, p. 36).

³¹ GULSOY, *Algunas cartas...*, loc. cit., ps. 129 i 112.

³² GULSOY, *El diccionario valenciano-castellano de Manuel Joaquín Sanelo*, ps. 16-21.

Habituat a la consulta de textos medievals i obsedit per ells, Sanelo tira al dret, i escriu un català que els seus contemporanis havien de considerar, pel cap baix, difícil. Opta sistemàticament pels termes arcaïcs, i la seva morfologia és igualment fòssil. *Llest per llegit, volgra per volgués* o *volguera, carta per pàgina, i jatsia, i tro, i mília*, li semblen d'ús raonable. Però com que els seus coneixements de la llengua antiga no són sempre exactes, les confusions arriben, de vegades, a extrems delirants: els exemples absurds podrien multiplicar-se. Això, en definitiva, responia a una clara voluntat de reacció enfront del llenguatge cada dia més depauperat i ple de castellanismes que empraven els versificadors populars i que comportava la destitució de l'idioma en les funcions cultes. Perquè la presumpta tercera via dels predicadors vicentins —castellanitzants, però no vulgaritzants— no tenia cap consistència pràctica. El valencià només l'escriuen els autors de col·loquis i romanços. Sanelo hi oposa la fórmula ultraculturalista del «llemosinisme». ^{32 bis} Potser hi entreveia les òbvies complicacions del projecte: «sembrar-se de nou la llengua llimosina», proclama en algun moment. ³³ «De nou» té ací un abast molt incisiu. Mentre els seus contrincants de la predicació s'atrinxeraven en l'«*uso de los sabios y cultos del país*» ³⁴ —que, al capdavant, precisament per «*sabios y cultos*», eren els més castellanitzats—, Sanelo demana un retorn a la llengua medieval. Caldria veure com ho enfocava de cara a la pràctica, en el *Silabario*. ³⁵

El desconcert que tot això revela —el «llemosinisme», la derrotista resignació de Martín i Centelles, la indiferència dels poetes populars— podria haver influït en la retracció dels lletraferits locals respecte al català. El català, entre els valencians, esdevenia problemàtic com a llengua de cultura, fins per als que hi creien. Llorente no s'ho imaginava.

* * *

Tanmateix, la vitalitat de la llengua «parlada» no sembla haver patit gaire, al llarg del XVIII. L'ascensió de la burgesia —en la mesura que seria

^{32 bis} No conec sinó una sola aplicació «pràctica» d'aquest criteri lingüístic, que fou el full anònim *Lletra de un valencià al Gran Duc de Berg*, publicat a València el 1808. Vegeu Francesc ALMARCHE VÁZQUEZ, *Ensayo de una bibliografía de folletos y papeles sobre la guerra de la Independencia, publicados en Valencia (1808-1814)*, dins *Publicaciones del Congreso Histórico Internacional de la guerra de la Independencia y su época (1807-1915)*, III (Saragossa 1910), p. 244. Antoni PALAU I DULCET, *Manual del librero hispanoamericano* (Barcelona 1948 ss.) núm. 338693, ressenya un plec solt titulat: *Traducción del lemosín o valenciano antiguo de la Lletra d'un valencià al Duc de Berg. Hecha por el Dómine de la Vall de la Gallinera* (València 1808).

³³ GULSOY, *Algunas cartas...*, loc. cit., p. 114.

³⁴ CENTELLES, *Sermó*, p. 4: «*Para imprimir el presente discurso seguiré su ejemplo [id est: el de Martín], usando de las palabras, voces y modos de hablar que los sabios y cultos del país han adoptado en sus escritos, trato y conversación; valiéndome solamente de las palabras valencianas inteligibles, aunque el uso haya sustituido en su lugar las castellanias equivalentes...*»

³⁵ El *Silabario* resta encara inèdit i per estudiar. Considerat com perdut per molt de temps, pot consultar-se a la biblioteca de la Societat: Francesca ALEIXANDRE TENA, *Catálogo de la Biblioteca de la Real Sociedad Económica de Amigos del País* (València 1972), p. 4.

lícit dir-ho així— i dels terratinents comarcals al grau de «classe dominant», frena una mica la tendència castellanitzadora del XVI i del XVII protagonitzada i aguantada per la vella aristocràcia.³⁶ La constant immigració de castellanoparlants és assimilada, encara que no sense que el dialecte local se'n ressentí. L'intel·lector de Sanelo al «Diario» fa una confessió il·lustrativa: «Mos pares foren aragonesos, i per ço els romandria algun deixo, i acomodarien molts dels mots, com oïm als de Xelva i Segorb, que són castellanats.»³⁷ Si això coincidia amb la castellanització creixent de les minories intel·lectuals —els «il·lustrats», fins i tot quan, com Maians, procedien de família antiborbònica, no sentiren cap efecte «militant» pel vernacle—, ho hem de consignar al fet de distanciació (ja que no separació) cultural de les classes. Les capes inferiors, lògicament, continuaren veient en la diferència de llengua, o en la imposició del castellà, un tret repugnant. «Enfitats estam ja tots / de parlar en castellà!», exclama el personatge d'un colloqui del 1759.³⁸ Però la tibantor no arriba a derivar en conflicte resolt. Quan Manuel Civera († 1822) es llança a la «defensa del valencià» —i ho fa en termes efusius—, no s'està de precipitar-se a salvar un gros escrúpol: «en lo que va dit», escriu, «no pretenc oposar-me a les sà-

³⁶ Els canvis socials que es produeixen a les ciutats valencianes —i sobretot a la capital— durant el segle XVIII, em sembla que encara no han estat ben pesats pels especialistes. A través de Joan Reglà, segurament, el concepte historiogràfic del «Neoforalisme» aplicat al regnat de Carles II —últim terç del XVII— ha tingut una certa acceptació entre els erudits valencians: sense negar cap evidència, jo no crec que la «revifalla» hi fos tan perceptible i sòlida com s'ha dit. En tot cas, si volen dir-ne «neoforalisme» —tan me'n fot—, cal afegir de seguida que fou un «neoforalisme» mediocre i esblaimat. Per contra, un cop superades les conseqüències de la victòria angevina en la Guerra de Successió, la situació local pren tot un altre aspecte. A la llarga, la «classe dominant» experimenta notòries correccions. Hi ha, és clar, la projecció centralista, eclesiàstico-administrativa, que Macanaz i qui no era Macanaz van accentuar, després de l'abolició del règim foral (1707). Però la mateixa noblesa, per exemple, ja fou una altra cosa. Les grans famílies, integrades finalment en la xarxa conjugal de l'oligarquia castellana, s'allunyen del país, i hi romanen les famílies subalternes, antigues o arribistes, que comencen a veure el seu patrimoni —propietat rústica— en funció d'unes possibles renovacions de conreus i de tècniques de conreu. Els terratinents de segona fila, «generosos» o no, i els «generosos» esdevinguts «hidalgos», ocupen el buit «real», comencen a pesar a València. ¿Hi pesaran més pel costat intel·lectual —els Maians, Pérez Bayer, Sales, etc.— que no pas per l'econòmic? També per l'econòmic, suposo, al capdavant. Caldria veure-ho. I, damunt, hi ha l'impuls que adquireixen les manufactures i el comerç, empreses per gent no catalogada, plebea fins que han guanyat molts quartos: la renovació del mecanisme econòmic, i la immediata reestructuració de classes, s'hi reflectia d'alguna manera en la dinàmica municipal i fins i tot «regional». Sigui com sigui, l'alteració fou profunda. Significava, provisionalment, que —a efectes de la «història de la llengua»— la nova «classe dominant» no estava tan castellanitzada com la precedent, en les seves habitualitats quotidianes. La castellanització cultural s'agreujà. Els Maians sempre van parlar a casa en «valencià» —i no els Vic, ni els Borja, ni tan sols els Mercader—, però no concebien altra llengua de cultura que el castellà o el llatí. Tot això són problemes a dilucidar. Ara només faig que esbossarlos.

³⁷ GULSOY, *Algunes cartes...*, loc. cit., p. 129.

³⁸ *Els tres misteris del Corpus de València* (reedició, Sueca 1972), p. 12.

vies òrdens de la Superioritat, que mana es faça la instrucció pública en llengua castellana» (1820).³⁹

La producció popularista del segle XVIII, eutrapèlica i addicta als Borbons, derivà cap a un sentit més polític encara arran de l'ocupació napoleònica: el patriotisme espanyol dels valencians s'hi veia ultratjat i Ferran VII n'encarnava l'esperança vindicativa.⁴⁰ Els francesos degueren intuir el plantejament lingüístic del País Valencià, i el mariscal Suchet considerà que amb el castellà en tenia prou, per relacionar-se amb els seus súbdits provisionals. Així com al Principat les autoritats franceses van intentar guanyar-se les simpaties indígenes fent concessions a l'idioma autòcton —editant gasetes bilingües, català-francès, o fulls en català—,⁴¹ al País Valencià veieren que la maniobra seria supèrflua: la classe dominant, possible collaboracionista, no experimentava cap afecte particular per la pròpia llengua. Que jo sàpiga, només consta un edicte de Suchet que afecta la qüestió, i molt de passada: «*Los Corregidores deben circular sus instrucciones en el idioma castellano y valenciano.*»⁴² Cap dels bibliògrafs valencians, però, no n'ha assenyalat rastres impresos d'aquesta ordre. He vist papers —cartells— de l'època, publicats en italià, castellà i francès simultàniament; el català no hi era tingut en compte. La possibilitat «culta» que hauria significat la temptativa de reintroduir el català a nivell administratiu, no s'hi produí. Els «colloquis» del cantó espanyol, mentrestant, prolongaven la tendència anterior.

I en ella van mantenir-se després, involucrats en les polèmiques polítiques entre liberals i absolutistes, com a mitjà d'influir damunt el sector «analfabet».⁴³ El pas del «colloqui» al teatre —un teatre també molt primari, naturalment— es consuma aleshores, i sobretot amb «El Mole» (1837) de Josep Maria Bonilla (1808-1880) donarà eixida a un periodisme dialectal de vasta difusió. El propòsit d'eficàcia dominava aquesta producció: la llengua vulgar, i deliberadament vulgar, permetia un contacte amb les capes baixes de la societat, a través del qual la difusió de les idees en conflicte podia tenir una facilitat més vivaç que no en castellà.⁴⁴

Un buit inesperat s'hi intercala: l'Església catòlica no aprofita la llen-

³⁹ Josep NAVARRO CABANES, *Prensa valenciana* (València 1928), p. 38. Fins ara (vegeu SANCHIS GUARNER, *op. cit.*, ps. 131-132) aquestes ratlles, decisives, de Civera, havien estat descuidades. Vicent PITARCH, *Defensa de l'idioma* (València 1972), p. 84, no les omet, però. La «resignació» final que suposa el text de Civera no ha de ser dissimulada. Evidentment, un ciutadà de l'Estat espanyol, aleshores, no podia pensar sinó com Civera, i encara Civera era dels més espavilats. Civera, tanmateix, era un subproducte de la «situació», popular i, per tant, extracultural, que, tanmateix, no podia evitar la pressió de la «cultura» i de l'«administració». L'una i l'altra eren castellanitzades i castellanitzadores. Civera, fabricant i venedor de fideus i de sèmoles, en un negoci primari, no sabia què feia quan escrivia romanços «en valencià».

⁴⁰ Vegeu ALMARCHE VÁZQUEZ, *loc. cit.*, i AGULLÓ, *Catálogo*, ps. 608 i ss.

⁴¹ Ferran SOLDEVILLA, *Història de Catalunya* (Barcelona 1962-1963) ps. 1.273-1.274.

⁴² Annie ALLAIN DE SANTARÉN, *Administración del Mariscal Suchet en Valencia: enero de 1812 a julio de 1813*, a «I Congreso de Historia del País Valenciano», IV (València 1975), p. 266.

⁴³ Vegeu AGULLÓ, *Catálogo*, ps. 612 i ss.

⁴⁴ Cf. *supra*.

gua com a arma proselitista, en absolut. O molt poc.⁴⁵ Una de les excepcions és la ja invocada reedició de l'*Espill de ben viure*, de Montanyés, que Onofre Soler subvencionava el 1827. «La veritat és que ha fet tal estrago en les ànimes la lligenda dels llibres que han corregut en lo temps de la llibertat de la impremta...», escriu l'editor en el pròleg. Per palliar els efectes d'«una exaltació d'opinions tan desenfrenada», Soler exhuma l'obra de Montanyés.⁴⁶ No era una lectura «popular»: l'idioma del XVI, sense ser tan incompreensible com creien Martín i Centelles, arrossegava una sèrie de mots desuets. Soler ho resol sense tocar l'original, simplement afegint «a un que altre nom o verb antiquat lo llemosí corrent del dia, en lletra bastardilla per a major claredat», i entre parèntesis.⁴⁷ L'*Espill*, doncs, es destinava a un lector mitjanament culte: també devia decidir-ho el preu del llibre. El clero no repetí la maniobra de Soler, tal vegada per estimar-la inútil, en vista de la castellanització ja consumada de la clientela prevista. Tampoc no es preocupà dels feligresos d'una altra extracció social. L'Església valentina, desvinculada de la llengua del país des de ben abans quant a les grans operacions pastorals, no participa directament en el joc de l'eficàcia popular que s'estatuïa a la primeria del XIX.

No hi trobem, en última instància, cap temptativa de propiciació literària que s'adrexi al lector «normal». Almenys, no la trobem publicada. Teodor Llorente no anava errat, en acusar-ho. El corrent popularista, tancat en ell mateix, havia d'acabar en la supeditació més incondicional al castellà, cosa que ja es veu en l'ortografia a partir del 1820, i que adquirirà monstruoses inflamacions amb l'anomenat «bilingüisme» dels periòdics i els sainets, en els quals la *vis comica* descansa damunt les ambivalències de la barreja idiomàtica. Un argument pragmàtic podia impressionar, en l'endemig: l'oblit de la llengua pairal creava problemes en els tribunals o en l'Administració. Sanelo s'hi aferrissa: «No passaran molts anys que no sia precis obrir estudi per l'enseyança palesa [*id est*: pública] com suceix ab altres llengües, per a perpetuïtzar la lletura e intelligença d'una infinitat d'esturments llimosins...»⁴⁸ Els tals «esturments» eren els protocols notariais i els documents judicials anteriors a l'abolició dels Furs. Però el temps s'encarregà de dissipar aquesta illusió: passaren els anys, i el «llemosí» va quedar-se sense «estudis» de cap mena. Hi restava, això sí, una tímida inèrcia culta, que no trobà l'oportunitat de posar-se a prova en estipulacions literàries normals. D'ella sorgeix el poema de Vicent Salvà, ni «llemosinista» ni abusivament «castellanitzant».⁴⁹ L'època, de tota manera, no resultava gaire favorable a la «literatura» en general

⁴⁵ Sanelo diu, amb un punt d'ironia: «lo reverend monsenyer Retor, qui a més de sembrar la paraula de Déu en castellà...». GULSOY, *Algunes cartes...*, loc. cit., p. 117.

⁴⁶ Ps. III-IV.

⁴⁷ *Ibid.*, p. VII.

⁴⁸ GULSOY, *Algunes cartes*, loc. cit., p. 120.

⁴⁹ Els versos de Salvà són dolents. Val la pena, però, de subratllar-ne algun fragment. Enmig d'un convencional concert de nimfes, en el qual cada participant exalta un grup de glòries locals (sants, militars, escriptors: fe, pàtria i amor, en definitiva), una quarta comença a invocar la tradició de «llibertats». El riu de Túria la interromp: «Calla, i de la llibertat lo nom ditzós / lo llavi no pronúncie, que ara Edeta, / oblidant lo que en segles antics fos, / està el dogal sofrint que el coll li apreta / i es conteta en lladrar com fa lo gos...» Tant Salvà

—recordem-ne les circumstàncies bèl·liques i polítiques—, i de més a més, l'estada accidental a València d'alguns prestigiosos escriptors castellans degué influir-hi en un sentit de major inhibició de cara al vernacle entre els lletraferits de la localitat. Les opcions editorials, d'altra banda, foren pràcticament nul·les.

* * *

¿Com és que tots aquests «precedents» ja no significaven res per a Teodor Llorente, a l'hora d'explicar a Rubió i Ors els «origens» de la Renaixença valenciana? ¿O bé es tractava d'un oblit voluntari? I si ho era, ¿per què?

Potser «voluntari» del tot, no ho era. La magra transcendència pública —«publicada»— de l'esforç culturalista, sense dubte, justifica que Llorente n'ignorés l'animosa intenció, cosa que contribuiria a fer-li suposar una ruptura total, o un «buit», dins la tradició literària del català entre els valencians. Amb els «precursors» popularistes, és clar, no hi vol tenir res a veure. Aquella línia de producció xarona i semianalfabeta havia derivat, a la llarga, cap a mòbils polítics i ideològics —anticlericalisme, republicanisme més o menys militant, obscenitat— que li repugnaven. Per això s'estima més assenyalar Villarroya com a iniciador: un Villarroya contemporani estricte del «Gaiter del Llobregat» i, com ell, tributari de *La pàtria* de Bonaventura Carles Aribau. Constantí Llombart sí que se sentia hereu de Carles Ros i de tothom; Llorente, no. La resposta que Llombart hauria donat a la consulta de Rubió i Ors és *Los fills de la Morta-Viva*. Tanmateix, el problema demana unes altres precisions, més afinades, respecte a la relació Romanticisme-Renaixença al País Valencià, que Llorente no es podia plantejar. No són tampoc el meu tema, ara. En tot cas, i deixant a un cantó el que en podríem dir «errors de fet», probablement Teodor Llorente confessava en la seva carta a Rubió una «veritat» clara: ell i els seus companys «renaixentistes» no s'imaginaven vinculats a unes arrels directes i immediates, d'estímul lingüístic-literari, anteriors a Tomàs Villarroya.

1973

Joan FUSTER

com els Bertran de Lis, exiliats per liberals, s'emocionarien potser amb aquesta al·lusió política i amb el pronòstic que «prop està lo dia» de la victòria i el retorn. A continuació, el riu desdenya les lloances als sants i al guerrers. «Ni les lletres lloeu en maleïda hora / si a les arts i als oficis no serveixen / ni vera utilitat als hòmens deixen». I afegeix: «Altres virtuts, distint saber el nostre / segle demana...» L'esforç humà s'ha d'adreçar a «millorar la condició / de quants viuen del món en la regió». Però quan l'argument «progressista» semblava a punt de manifestar-se plenament, Salvà es desvia cap a l'elogi banal de les virtuts i la cultura de la senyoreta Bertran de Lis. No era això, de tota manera, un «precedent» per al futur ratpenatisme. D'aquest poema de Vicent Salvà, se n'ha ocupat, amb una altra perspectiva, Manuel SANCHIS GUARNER, *Las dos vertientes, restauradora y progresista, de la «Renaixença» valenciana, a «Siete temas de historia contemporánea del País Valenciano»* (València 1974), ps. 135-174.